

A bibliai átok még úgy szól: orcád verítékkal keresd meg mindennapi kenyered. Az átok „üzenete”, hogy a munka büntetés, amellyel ősei vétkéért fizet minden ember. A görög skhole valójában szabadidőt jelent, a tanulás, művelődés évezredekig azon kevesek kiváltsága, akiknek nem kell dolgozniuk. A XX század második fele azonban újfajta megosztottság kialakulását hozta. Miközben az osztályok megszűnnek, újabb kasztrendszer van kialakulóban: a munkát találni és megtartani képesek kasztja, és azoké, akik jószerivel egész életükre kívül rekednek a megélhetést és értelmes elfoglaltságot egyaránt jelentő munka világán.

Már a régi közmondások is érvényüket veszítik. Aki megfogadja a tanácsot, - a suszter maradjon a kaptafánál - az majdnem biztosan csúszik egyre lejjebb a foglalkozási hierarchiában, és kerül a perifériára. Az embernek ehhez nem is kell különösebb társadalomismeret, elég ha körbenéz. A 32 éves *Hajdú András* most végez – évente súlyos százezreket fizetve - egy, reményei szerint, keresett papírt adó menedzserképzőt. Ő a főiskola elvégzését követő második - harmadik évben jött rá, ha üzemmérnöki diplomája mellé nem szerez még egyéb végzettséget igencsak kilátástalan jövő vár rá.” 40 - 50 éves munkatársaim – diplomások ők is - kis zacskóban hozták hazulról az elemózsziát, hogy ne kelljen ebédet fizetni. Napi 8-9 órát görnyedtek a rajzok fölött. Reggel már szorongva jöttek be, és vitték haza a szorongást, mert nem volt nap, hogy valamilyen leépítési pletyka szárnyra ne kapott volna. És tudták, ha innen kiteszik őket, alig van reményük, hogy találnak másik helyet.” András komoly piackutatást, költség-haszonelemzést végzett - mi az, amit még képes megfizetni és megfelelő képzést ad - hogy milyen képzésbe vágjon bele, amely mérnöki diplomáját kiegészíti. „A hajrában vagyok – fogalmazza meg – most dől bekerülök-e az elitbe. Az, aki 35 éves koráig nem jut el jól fizető, felelős pozícióig, annak már nincs reménye a karrierre.”

A változás üteme hihetetlenül gyors. Példa erre a magyarországi foglalkoztatottsági szerkezet átrendeződése is. A századfordulón – összegzi a munkaügyi kutató *Laky Teréz* - az embereknek több mint hattizede dolgozott a mezőgazdaságban és alig 15 százaléka az iparban, egynegyedük pedig a szolgáltatásokban. Múlt év végén a mezőgazdasággal foglalkozók a lakosságnak alig 7 százalék tették ki, egyharmada dolgozott az az iparban, és a szolgáltatási szektor részesedése közelítette a hattizedet. És még nem értünk az átalakulás végére. A legfejlettebb ipari országokban a mezőgazdaságban dolgozók aránya 2-3 százaléknyi, a szolgáltatásban foglalkoztatottaké héttized körül van. Az iparban alkalmazottak aránya előrejelzések alapján megmarad ugyan 30 százalék körül, ám a követelmény más lesz

irántuk, mint akár manapság. „Az iparban már olyan mértékű a befektetett tőke és tudás, aminek a kezelését nem bízzák akárcikre.” – jegyzi meg a kutató. Ez jellemzi azonban a többi szektort is. A számítógép vezérelt kombájn is magas szakértelmet kíván, s a szolgáltatások struktúrája nem különben gyorsan változik. A díjbeszedőből bevásárló központ dolgozója, a banki ügyintézőből elektronikus rendszerek felügyelője lesz

A gazdaság, a foglalkoztatás szerkezetének változásával a társadalmi szerkezet is alapvetően megváltozott. A század elején, Magyarországon, gyakorlatilag kasztrendszer volt, amelyből nagyon nehéz volt a kitörés – emlékeztet Laky Teréz. Ugyanakkor a közvetlen közösség gondoskodott azokról, akik valamiért munkaképtelenek voltak. A „mindenki” alkalmazott – nemcsak a közhivatalokban, hanem az iparban mezőgazdaságban és szolgáltatásokban is - a fejlettebb ipari országokban is a 2. világháború után vált általánossá. Az alkalmazotti lét előnyei – amit jórészt a szakszervezetek értek el - a kötött munkaidő, a bérmegállapodás, a fizetett szabadság, a fizetett ünnepek és a nyugdíj.

A hátrány – amit a nyugat-európai országok már vagy negyedszázada, a volt szocialista országok a rendszerváltás követően éltek meg – az, hogy ennek a világnak a megváltozása Európa szerte milliókat sodor kilátástalan helyzetbe. Negyven-ötven éves korban, még ha el is szánja magát valaki a tanulásra, hol kell pályakezdőként? Keserűen groteszk tükre ennek a dilemmának az „Alul semmi” angol film, amelyben a korosodó főhősök, munkájukat veszített acélipari munkások, Chippendale fiúknak, azaz férfi sztriptíz táncosoknak képzik át magukat.

Pedig a nyugati napi- és hetilapok egy-egy számában 10-20 oldalon keresztül sorjázó álláshirdetések láttán az ember az ember azt hinné nyomdahiba, amikor ugyanabban a lapszámban 8-10 százalékos munkanélküliségről olvas. Ez a kereslet első pillantásra a gazdasági növekedésnek tudható be, ám a recesszió időszakában sem sokkal kisebb a – hirdetésekben testet öltő – kereslet. Az ellenmondás azonban látszólagos, a nyugati társadalmakban évtizedek óta egyszerre van jelen a túlkereslet az éppen felfutó szakmák iránt, és az elavult képzettséggel rendelkezők (vagy képzetlenek) túlkínálata. A társadalom két egyre élesebben elkülönülő csoportra bomlik: azokéra, akik képesek megkapaszkodni a munkaerőpiacon, és azokéra, akik egy életre kinnrekednek. És ez a „státusz” öröklődni látszik, ezért is áll egymással szemben a két csoport kasztszerűen szemben. Míg alig egy évszázada, ha a nagypapa asztalos volt, a tévedés kis kockázatával meg lehetett jósolni, hogy az unoka is lesz, addig ma, egy munkanélküli apa és anya esetén nagy az esélye annak, hogy gyerekük az elsődleges (tehát nem támogatott) munkaerőpiacon soha életében nem kap munkát. Angliában a társadalomkutatók már harmadik generációs munkanélküliekről számolnak be, tehát már a harmadik generáció él segélyekből. A gyerekek úgy nőnek fel,

hogy nem tapasztalják meg azt a családot, amelynek tagjai dolgozni járnak, szoros időbeli kötöttségeik vannak, és szakmai ambíciók vezérlik.

Ha hihetünk *Csikszentmihályi Mihálynak*, az Amerikába szakadt magyar pszichológusnak, amit a szülők ma örökségbe adhatnak gyerekeiknek nem annyira a vagyon, mint inkább a késztetés az értelmes munka keresésére, annak a képességnek a kialakítása, hogy átmeneti kényelmetlenséget is elviseljenek egy későbbi eredményért. Könyvében, „...addig éltek amíg meg nem haltak”, évtizedekig figyelemmel kísérve alanyait arra a következtetésre jutott, hogy valójában boldognak akkor érzik magukat, amikor valamilyen munkát végeznek, legyen az egy bonyolult matematikai probléma megoldása, vagy egy finom ebéd megfőzése.

Vámos Tibor akadémikus ezt kiegészíti azzal, hogy a „választási lehetőség” a munkák típusai között viszont nagyon beszűkült. A fizikai erőn alapuló tevékenységek gyorsuló ütemben tűnnek el. Ma már nem lehet autópályát építeni kubikusokkal, mert az 50 tonnás kamionokat ezek a sztrádák nem bírják el. A technika fejlődésével hasonló sorsra jutnak a betanított rutinmunkák is. A chipgyártás, ami korábban női szalagmunkások tízezreinek adott megélhetést, napjainkban lényegében ember közreműködése nélkül zajlik. A munkára való képesség – meglátása szerint – mindinkább megegyezik az összpontosításra és a tanulásra való készséggel. Az egyének számára ezek a képességek és nem az erő, alapozzák meg, hogy alkalmazkodni tudjanak az új munkaviszonyokhoz. A társadalom felelőssége pedig, hogy megteremtse ennek feltételeit, a megfelelő oktatási hátteret.

A 800 portából álló, 2200 lakosú faluban tanító *Révész* házaspár tapasztalatai szerint azonban az elmúlt években történt változások szűkebb páttriájukban éppen hogy leértékelték a tudást. Pontosabban, csak a kocsiban, a videóban, a családi házban kézzel fogható vagyonná tárgyiasuló tudást tisztelik. „A hetvenes évek elején, amikor idejöttünk, a diplomának, a mögötte levő ismeretanyag és műveltség miatt volt rangja – próbálja pár mondatba sűríteni a magyar – német - orosz szakos tanárnő az általa érzékelt változásokat. Ma, a szülő azt mondja a gyerekének: menj bárhova, csak gimnáziumban ne tanulj tovább.” S ez nem feltétlenül a szülő „rövidlátásnak” tudható be, hanem legalább ilyen mértékben annak is, hogy a sok gimnázium nem tölti be alapvető szerepét, nem teszi képessé a felnövekvő generációt az életen át tartó tanulásra. Gombán az elsők között volt számítógép és számítástechnikai szakkör az iskolában, alsó tagozatban kezdődő idegen-nyelvi képzés – a nyolcvanas évek elején voltak, akik gombai szilíciumvölgyről beszéltek - a középiskola azonban erre a többlet-tudásra általában igényt sem tartott, így felejtés lett a sorsa. Ugyanakkor ők is érzékelik azt a változást, hogy mind több volt tanítványuk már sokadik fogalmozásánál tart.

„Van, aki a jobb kereset reményében sajátít el új szakmát, ez elsősorban az egészségügyben dolgozókat jellemzi, - állapítja meg a matematika-fizika szakos férj - mások pedig, ha munkát akarnak kapni, akkor tanulniuk kell, már a CNC eszterga mellé sem állítható bárki.”

Ott, ahol a szülők tudatosan nevelik az „uralkodó kaszt” majdani tagjává gyermeküket, a szükséges készségek elsajátíttatása, és a kapcsolati háló kialakítása már óvodás korban kezdődik. Valamikor, még a szocializmus évtizedeiben ritka kivételnek számított – beszélni erről meg különösen nem illett – az a tudatos karrier-építés, hogy a gyerekek *elit* általános iskolába kell bejutnia, meg kell tanulnia teniszezni és síelni, mert ezek alapozzák meg azokat a kapcsolatokat, amelyek egy éltén át ott tartják az elitben. Ma, a sikeres vállalkozó édesanyja, a jónevű közgazdász arról panaszkodik, unokáit csak ritka kiváltsággént viheti sétálni vagy kirándulni, a kicsiknek olyan szoros a napirendjük. A kétnyelvű óvoda mellett járnak balettozni, hogy szép legyen a mozgásuk, úszni és természetesen teniszezni is. Nem magyar és nem is európai sajátosság ez. A világ legdemokratikusabb társadalmának tartott Egyesült Államokban is, az elit igencsak származás szerint tagozódik. Tetten érhető ez a mostani elnökválasztás jelöltjeinél: politikusdinasztia leszármazottja mindkét aspiráns, akiket kis koruk óta erre a szerepre készítik fel. Miként ez az amerikai elit „enfant-terrible”-je a világhíres író Gore Vidal (az alelnök, és elnökjelölt Al Gore unokatestvére) a Stern-nek adott minapi interjújából is kiderül. Ő tízéves korában már bejáratos a szenátusba az Oklahama államot alapító nagypapa kíséretjeként, s mikor elérte a megfelelő kort, már „le volt vajazva” szenátori helyre. Amelynek megpályázása helyett megírta „Zárt kör” című regényét, ezzel ki is zárta magát az elit soraiból és kegyeiből.

Az újonnan kialakuló, vagy éppen csak átalakuló osztályrendszerben feltehetően persze nagyobb lesz az átjárhatóság, mint a „klasszikus” rendi vagy osztálytársadalmakban. Lesznek - vannak - azonban olyan rétegei a társadalomnak, amelyek az indiai páriák érintetlenségi szintjén rekednek, azzal a különbséggel, hogy az éhséglázadásokat elkerülendő, minimális megélhetésükhöz megkapják a szociális állami „alamizsnát.” Egy-egy országot az tesz jobban vagy kevésbé elviselhetővé, hogy mekkora a páriák aránya. Vámos Tibor a jövő társadalmát négy csoportja osztja. A legszerencsésebbek azok, akik számára munkájuk élvezetet jelent, és meg is élnek belőle. A második és harmadik csoport a hagyományos iparágakban illetve személyi szolgáltatásokban dolgozók adják, akik többnyire nem szeretik azt amit csinálnak, de megélnek belőle. A negyedik csoport meg van fosztva az értelmes munka lehetőségétől és ezáltal a társadalmi felemelkedéstől. Az emberiség nagy kérdése, hogy ezek aránya hogyan változik. Az ő prognózisa derűlátó: a legfejlettebb országokban – ott, ahol a munkabér mellett egyéb megélhetési források is vannak, példaként Hollandia kerül szóba - elkezdődött a munka

„igazságos elosztása”, aminek nyomán egyre kevésbé lesz jellemző a 8 órás munkaidő. Az akadémikus szerint a modern társadalmak új kihívása lesz ezzel párhuzamosan egy új készség - a szabadidő értelmes eltöltésének – elsajátítása.

Tamás Pál szociológus ezzel szemben úgy látja, megdőlt az az elképzelés, hogy a tudomány és a technika fejlődése általában több szabadidőhöz juttatja majd az embereket. Pontosabban, a társadalmak szerkezetét – nem várt módon - alapvetően megszabja, hogy kinek mennyi ideje van. Akinek sok, az van lenni, akinek kevés, az meg fenn. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy eltűnt a foglalkoztatottság biztonsága, mindenki versenyhelyzetbe – és az ezzel járó – bizonytalanságba került. Mind több az egyszemélyes vállalkozó – legyen szó egy-egy vállalathoz kötődő jogászról, egyetemi tanárról, brókerről vagy szoftverkészítőről – belátható időn belül arányuk eléri a 30 százalékot. Ők azok, akik nem mernek nemet mondani egy megbízásra sem, és így folyamatosan túlvállalják magukat. Egy másik ezt erősítő tényező, hogy a legdinamikusabb iparágakban – így a kaliforniai szilícium völgyben - kényszerré válik a nagyon hosszú, 50-60 órás, heti munkaidő.

Aki kicsúszik a munka világából, az nagy valószínűséggel kicsúszik a társadalomból is, mert az emberek többsége számára a munkahely adja azt a hálózatot, amelyen keresztül bekapcsolódik a társadalomba. A részmunkaidő *Tamás Pál* véleménye szerint valójában kényszermegoldás. Ahhoz ugyanis nem elég a kereset, hogy valaki családot alapítson, otthont teremtsen belőle. Emiatt a „gyerekek” sokszor 35-40 éves korig nem állnak saját lábukra, otthon laknak, ami évtizedekig kitolja a kamaszkor kellemesen felelőtlen állapotát. Egy most folyó kutatás tanúsága szerint, az hogy a fiatalok 35-38 éves korukig a nagy szervezetek külső körén mozognak – mert a részmunkaidő nem alkalmas karrierépítésre sem – ez két hatás együtt pedig infantilizálja a társadalmat. A jövő útja inkább az, hogy hosszabb munkás időszakokat kövessen egy pár hónapig tartó „váltóátállítás”. Másfajta viselkedést, gondolkozást követel az is, hogy képesek legyünk a munkáslétből úgy ki-beköltözni, mint egy szobából – állapítja meg a szociológus.

A munka az évszázadok során elvált a lakóhelytől, a munkahely ma egyet jelent a napi többórányi közlekedéssel (lehetőleg csúcsforgalomban) a rideg rugalmatlansággal szabályozott munkaidővel, az áskálódó munkatársakkal és a rabszolghajcsár főnökkel. Sokak álmát – az otthon végezhető fizetéssel járó munkát - hozza mind közelebb a technika fejlődése. A munkaadók számára is csupa haszon, hogy nem kell drága munkahelyeket berendezni, szakszervezetekkel és kollektív szerződésekkel bajlódni. Szóval hosszan sorolhatjuk az előnyöket... míg valakit az a „szerencse” nem ér, hogy sikerül ilyen munkához jutnia. *Szigeti Anna* fordításból él, s a *Tamás Pál* vázolta helyzethez hasonlóan, nincs módja

arra, hogy munkát visszautasítson. Így nem egyszer hajnalban ott talál a számítógépén bonyolult hosszú szöveget, hogy legkésőbb másnap reggelre kell. Anna ráadásul elég élheterlen, ez az egy megrendelője van, és amikor magasabb bért próbált kialkudni, az volt a válasz, hogy az egyetemisták még olcsóbban fordítanak. Nem tud hálózatot építeni, kapcsolatokat ápolni, pedig a „többlábon” állásnak ebben a szakmában alapvető feltétel. Napközben ott a gyerek, a háztartás az gondoskodásra szoruló szülők is. Este 9-kor ül a gép mögé és bruttó 300-400 forintos órabérért hajnalig dolgozik. A távmunka számára az évek során csapdává vált, szinte minden kapcsolatát elvesztette a külvilággal. Feltehetően a távmunka elterjedésével ez az életforma mind kevesebbek számára jelent majd életcélt, inkább átmeneti időre, átmeneti megoldásként szolgálhat a család és a munka között.

Mannesmann

Sokak szerint alapvetően megváltoztatja a munka világát a globalizáció is. A munkahelyekért, a munkaalkalmakért folyó verseny világméretűvé válik. Ez a verseny országok azonban országok között folyik. Néhány értelmiségi szakmát kivéve a munkaerőpiac, ugyanis a lehető legnemzetibb piac. Tömeges munkaerő vándorlást már az Európai Unióba frissen belépő országoknál sem tapasztaltak, holott a bővítést megelőzően – Spanyolország, Portugália felvételénél - nem kevesen jövendölték ezt. Arról, hogy ennek a versenynek ki a haszonélvezője szintén világméreteken folynak a viták. A rövidtávú következmény, a nacionalizmus felerősödése, a különböző náción munkavállalóinak egymásra acsarkodása. Az egyik multi magyarországi alkalmazottja mesélte, hogy mielőtt a cég egyik készülékének gyártását áthelyezték volna hozzánk, tanulmányútra vitték őket a bezárandó gyárba, Dániába. Az üzemben, kísérik a lelkükre kötötték, hogy középre felfestett fehér vonalat ne lépjék, mert különben nem tudják testi épségüket szavatolni....

Ez az eset is mutatja, hogy egyelőre akár a globalizáció nyertesének is mondhatjuk magunkat, hiszen stabil, viszonylag jól fizető munkahelyet az elmúlt évtizedben elsősorban nemzetközi cégek telepítettek, az „árához” képest fegyelmezett, jól képzett munkaerőnek köszönhetően. Miközben még azt sem lehet mondani, hogy lenyomnák a béreket, hiszen 10-15 százalékkal (persze sohasem többel) magasabb kereseteket kínálnak, mint a környező cégek. Figyelmeztetésként a jövőre azonban már ott van Sárbogárd példája, ahonnan a Siemens (?) Kínába vitte tovább a nem is olyan rég telepített üzemét. Tanulságként szolgál ugyanakkor az, hogy a munkák jó része – a szó szoros értelmében - ott marad azokban az országokban, ahol tízszer akkora a munkaerő költsége, mint nálunk. Mert a hatékonyság és a minőség ellensúlyozza a magasabb kiadásokat.

A közeljövő egyik nagy dilemmája tehát, kivel érdemes versenyezni: az alacsony munkabérű országokkal, vagy azokkal, amelyek megengedhetik maguknak, hogy drágák legyenek? Ahhoz azonban, hogy a magyar munkaerő diktálhassa az árát, még jó néhány készséget el kell sajátítani.. Frissen gyártulajdonossá avanszált ismerősöm története, hogy első beruházása a mellékhelységek és az öltöző átépítése, kitatarozása volt. Mindenkinek munkaruhát adott, megtiltotta a gépek melletti evést és dohányzást. „Azoktól az emberektől, akik nem képesek saját környezetük és testük tisztaságára ügyelni, nem követelhető minőségi munka” – magyarázta, hogy a súlyos százezreket miért nem a gépek korszerűsítésére költötte.

Tehát míg ma a munkavállalók a globalizáció vesztesének érzik magukat a világ sok országában, korántsem biztos, hogy hosszabb távon is ez lesz a helyzet. Magyarországon az elmúlt évtizedben megduplázódott a felsőfokú képzésben résztvevők száma, miközben mindinkább hiánycikké válnak bizonyos szakmák művelői. A kisvállalkozásként indult, és a maga területén – építészeti szoftverek gyártása – nemzetközi céggé nőtt Graphisoft Rt. marketing igazgatója *Sperla Ervin*, ez úgy fogalmazza meg, hogy „észvesztően nehéz, jó embereket találni.” A nyolcvanas években a Graphisoft jóval túl tudta fizetni a hazai átlagot, és még így is versenyképes volt a nemzetközi piacon. Akkor sorban álltak náluk a jobbnál jobb emberek. Ma viszont úgy érzik magukat, mintha 300 kilogrammos gorillákkal kellene megküzdeniük, amikor kinyitva a HVG-t. oldalakon keresztül sorjáznak az Ericsson, a Nokia, a Motorola vagy az IBM fejlesztőmérnököket kereső álláshirdetése. Éppen a globalizáció hozta verseny eredményeként az informatikusok – és még jó pár egyéb szakma művelőinek - keresete itthon egyre kevésbé marad el a nemzetközi átlagtól.

A kérdésre, miért nem lépnek akkor tovább olcsóbb bérű országokba, miért nem viszik a fejlesztést például a lassan szoftvergyártó nagyhatalommá váló Indiába, Sperla úr a fejét ingatja, ez a képlet nem ilyen egyszerű. Az érték-arány az ami számít. Az indiai bérprogramozók valójában nem többek, mint betanított munkások. A megtervezett és modulokból felépülő programokat állítják össze aprócska program-téglákból. Amitől India szoftver „nagyhatalom”, hogy az egyetemről milliószámra jönnek ki a mérnökök, akik angolul beszélnek, rendelkeznek azzal a kultúrával, ami a munkahelyen való együttműködéshez szükséges, ráadásul türelmesek, és monotonia tűrők. Mindezen tulajdonságok viszont ahhoz nem elegendőek, hogy stratégiai fejlesztést is rájuk lehessen bízni. A Graphisoft történetének kezdeteit - mint általában a programgyártókét - polihisztorok uralták, mint a cégalapító fizikusi diplomával rendelkező Bojár Gábor. Utánuk jöttek a mesteremberek, majd a szakmunkások. Ma azonban újra, több tudományágot ötvözni tudó polihisztorra van szükség.

Ez azonban az elite vonatkozik, akik egy-egy céget vagy ritka szerencsés esetben iparágat mozgatnak, és a világon bárhol képesek horribilis jövedelmekre szert tenni. Az átlagos képességű, közepes képzettségű, és kevésbé mozgékony emberek úgy érzik, hogy tőlük független – országokon túlnyúló - hatalmak kiszolgáltatott játékszerei. Ezek a hatalmak erős kényszert közvetítenek az országok felé. Mert azok, amelyek nem teremtik meg a „versenyképes” munkaerő felnevelésének feltételeit, gyakorlatilag lekerülnek a világ térképéről. Az elmúlt évtizedek tanúsága szerint ezt értették meg Indiában és Kínában is, míg Afrika jó néhány országa a legbiztosabb úton van afelé, hogy kiírja magát az emberiség történetéből.

A globalizáció így homogenizálja a – bekapcsolódni képes – országokat, és ezáltal ismét tárgyalóféllé teszi a munkavállalókat. Egy idő után ugyanis valószínűleg nem lesz hova tovább menni, megszűnik az a lehetőség, hogy olcsó bérű országokban megfelelő munkaerőhöz jussanak a cégek. Az átalakulás kaotikus éveiben pedig legföljebb azt lehet tudni meglehetősen biztonsággal, hogy milyen tulajdonsággal rendelkező emberek lesznek a változások nyertesei, egy olyan világban amelyben a veríték, a pusztá fizikai erő szerepét átveszi a szellem és az emberi kapcsolatok.